

Consultatieverslag Burgerschap

Voorliggend consultatieverslag hoort bij de bijgestelde conceptvisie op het leergebied Burgerschap. Dit verslag is bedoeld om u mee te nemen in de keuzes die ontwikkelteam Burgerschap heeft gemaakt in het herzien van de conceptvisie op basis van de feedback die het team heeft ontvangen.

Samenvatting

In maart 2018 zijn 9 ontwikkelteams met daarin leraren en schoolleiders uit het primair en voortgezet onderwijs begonnen met de ontwikkeling van bouwstenen voor de leergebieden Nederlands, Engels/Moderne vreemde talen, Rekenen & Wiskunde, Digitale geletterdheid, Burgerschap, Bewegen & Sport, Kunst & Cultuur, Mens & Maatschappij en Mens & Natuur. Deze vormen de basis voor de herziening van kerndoelen en eindtermen. De ontwikkelteams komen dit jaar vier keer bij elkaar in ontwikkelsessies van drie opeenvolgende dagen. Na elke sessie delen de teams de tussenproducten met betrokkenen om de inbreng en reacties te verzamelen, zodat zij op basis daarvan hun product verder kunnen ontwikkelen en aanscherpen.¹ Het eerste tussenproduct 'de conceptvisie' van elk leergebied is op 26 maart 2018 gepubliceerd. Het stond voor iedereen open om te reageren op de tussenproducten. Dit consultatieverslag beschrijft op hoofdlijnen het verloop van dit consultatieproces voor Burgerschap, de inbreng die het heeft opgeleverd en de manier waarop deze is benut om de conceptvisie aan te passen. Dit verslag is bedoeld om u mee te nemen in de keuzes die zijn gemaakt in het herzien van de conceptvisie. De conceptvisie wordt pas definitief vastgesteld aan het eind van het ontwikkelproces, omdat ook volgende stappen nog van invloed kunnen zijn op de uiteindelijke visie.

Het ontwikkelteam Burgerschap heeft het tussenproduct 'conceptvisie Burgerschap', gepubliceerd waarna er gelegenheid was voor een publieke consultatie tussen 26 maart en 25 april 2018. In deze periode hebben diverse partijen tientallen bijeenkomsten georganiseerd waarbij de leden van de ontwikkelteams in gesprek zijn gegaan over de conceptvisie van burgerschap. Veel van deze bijeenkomsten hebben geleid tot schriftelijke inbreng die breed gedeeld kon worden in het team. Het ontwikkelteam heeft in totaal 135 schriftelijke reacties ontvangen van tal van verschillende partijen, van vakverenigingen tot wetenschap en van ontwikkelscholen tot leerlingen en maatschappelijke organisaties. De inbreng is verzameld en individueel geanalyseerd door ontwikkelteamleden. Vervolgens zijn zij binnen hun ontwikkelteam in gesprek gegaan over de bespreekpunten die uit de consultatiefase naar voren zijn gekomen (aan de hand van hun individuele- en teamanalyse) om de conceptvisie te herzien. In totaal zijn er 781 individuele reacties ontvangen voor alle leergebieden.

Aanpassing tussenproduct 1 conceptvisie

We zijn als ontwikkelteam verheugd met de vele reacties op onze visie, waaruit een grote mate van betrokkenheid blijkt. De positieve reacties op het eerste concept van de visie geven bovendien blijk van steun voor de inhoud en wijze van formuleren.

¹ <https://curriculum.nu/ontwikkelproces/>

In deze paragraaf bespreken we de input uit de reacties van de diverse stakeholders die door de teamleden is benut om de conceptvisie te herzien. We noemen de inhoudelijk aanpassingen die naar aanleiding van de reacties uit de consultaties zijn doorgevoerd in de conceptvisie op burgerschapsonderwijs. Daarbij volgen we de indeling van de visie: 1) relevantie van het leergebied; 2) inhoud van het leergebied en 3) positie van het leergebied in het curriculum.

Relevantie van het leergebied

Diverse reacties wezen erop dat een duidelijke definitie van burgerschapsonderwijs ontbreekt. In het uitwerken van de visie in grote opdrachten is een definitie inderdaad behulpzaam. We hebben een aantal definities vergeleken waaronder die van de Onderwijsraad (2012), De Raad van Europa (2016) en een Europees vergelijkend onderzoek naar burgerschap Eurydice (2012) en kozen daaruit de definitie van de Onderwijsraad omdat hierin aandacht is voor het individu, de samenleving, actieve inbreng en democratische principes.

De oproep om de democratische rechtsstaat met en daarin geldende rechten en plichten meer te benadrukken hebben we overgenomen. We zijn het ermee eens dat dit behoort tot de kern van burgerschapsonderwijs. Dit aspect maakte al onderdeel uit van de visie, is nu sterker aangezet.

Er is veel steun voor de school als oefenplaats en de wijze waarop we dit hebben uitgewerkt in de visie. Een omissie daarbij waarop we zijn geattendeerd is om bij deze oefenplaats wel rekening te houden met de schoolcontext: populatie, omgeving en identiteit. Voor burgerschap is dit een belangrijke voorwaarde om ruimte te bieden aan een schoolspecifieke invulling. Dit aspect is verwerkt in de visie en meegenomen als input voor de grote opdrachten.

In de visie spreken we veel over benodigde of te ontwikkelen vaardigheden, vaak zonder deze heel expliciet te benoemen. Dat komt voor een deel terug in de grote opdrachten en bouwstenen, maar we hebben de suggestie overgenomen om dit ook in de visie al meer te expliciteren. Het gaat daarbij onder meer: in gesprek gaan met elkaar, kritisch bevragen en/of onderzoeken en/of denken; reflecteren; empathie tonen; keuzes maken; argumenteren; redeneren; analytisch en creatief denken; oefenen met medezeggenschap en 'sociale en democratische vaardigheden'.

Verschillende partijen benoemden dat de leerling centraler mag staan in de visie. Dat vindt het ontwikkelteam ook en het perspectief van de leerling in de visie is daarom versterkt. Dit betekent tevens dat we het pleidooi van verschillende stakeholders om de uitwerking 'meer leerling gericht maken' en zo te formuleren dat het 'handelingsperspectieven biedt' en aansluit bij de belevingswereld van leerlingen meenemen als aandachtspunten bij het ontwikkelen van de grote opdrachten.

Inhoud van het leergebied

Het concept identiteit wordt in veel reacties genoemd als een belangrijk startpunt voor burgerschapsonderwijs. Wij zien dit als een goede aanvulling van de visie. Democratie leren omvat houdingen, vaardigheden en kennis. In de visie was nog weinig aandacht voor kennis vanuit de overweging dat het leergebied burgerschap geen vaste plek op het rooster heeft en er weinig tot geen leraren burgerschap zijn. We hebben basiskennis over democratie en basiswaarden nu extra benoemd om zo een consistenter beeld van burgerschapsonderwijs.

Een aantal stakeholders gaf aan dat bepaalde begrippen om meer uitleg vragen. Enkele begrippen zijn in de visie toegelicht, maar het team kiest om met name in de grote opdrachten meer uitleg toe te voegen.

Positie van het leergebied in het curriculum

De positie van het leergebied is een lastig punt. Het ontwikkelteam moet uitgaan van de bestaande situatie in het onderwijs, wat in de praktijk betekent dat burgerschap geen plek heeft op het rooster, dat er geen leraren burgerschap en dito opleiding bestaan. Het houdt ook in dat veel van de inhoud uit het leergebied burgerschap door groepsleraren en leraren van uiteenlopende vakken moeten worden aangeboden aan de leerlingen. Om dit te benadrukken hebben we in de visie benadrukt dat burgerschapsonderwijs een zaak is van de hele school. Dit is in lijn met het wetsvoorstel van de minister dat begin juni bekend is gemaakt.

Aandachtspunten voor volgende sessies

In de vele reacties kwamen verschillende thema's en aandachtspunten naar voren die het ontwikkelteam van waarde achten voor het uitwerken van de visie in grote opdrachten en bouwstenen. In deze paragraaf bespreken we deze punten en de wijze waarop we ze willen meenemen bij het uitwerken van de grote opdrachten en de bouwstenen.

Punten om mee te nemen in de grote opdrachten

De inbreng van stakeholders verschilde wat betreft het expliciet benoemen waarden in de visie. Dit thema heeft ook tot discussie geleid in het ontwikkelteam en leidde tot de conclusie dat het benoemen van waarden een gevoelig punt is in het onderwijsveld. In de wijze van formulering in het wetsvoorstel van de Minister kon het team zich over het algemeen vinden. Geconcludeerd werd dat de botsing van meningen en opvattingen een goede aanleiding is om onderliggende waarden expliciet te maken. Ook laat dit de spanning zien tussen waarden zoals vrijheid van meningsuiting en niet discrimineren. Dit punt werken we verder uit in de grote opdrachten.

Ook benoemden verschillende stakeholders dat er te veel aandacht voor individueel burgerschap en te weinig voor het collectief. Daaruit is geconcludeerd dat dit wel voldoende in de visie staat, maar nadrukkelijker terug moet komen in de grote opdrachten. Daarbij wil het team een relatie leggen met een democratische schoolcultuur en sociale cohesie.

(Economische) zelfredzaamheid is een algemene taak van het onderwijs. Het economische aspect van burgerschap wordt door een aantal reacties benadrukt. Het ontwikkelteam heeft dit besproken en constateert dat dit niet valt binnen de gekozen definitie van burgerschap van de Onderwijsraad. Zelfredzaam zijn in de samenleving gericht op instituties wel, dit aspect nemen we mee in de grote opdrachten.

Een aantal partijen geven aan dat de visie te veel vanuit de mens is gedacht, waarbij er te weinig aandacht is voor wereld vanuit een duurzaamheidsperspectief. Het ontwikkelteam vindt dat thema duurzaamheid is opgenomen in de visie en neemt de suggestie om aandacht te besteden aan de *sustainable development goals* mee in de uitwerking van de grote opdrachten.

Veel partijen uitten de behoefte aan concretisering van de visie en noemde verschillende thema's en vaardigheden die om een nadere uitwerking vragen. Thema's en vaardigheden als discussiëren en debatteren, filosoferen, kritisch reflecteren, ethiek, dialoog, participeren en leren door ervaren/ oefening werken we uit in de grote opdrachten. Ook aspecten van het omgaan met jezelf en de ander zoals leven lang leren, veilige omgeving, seksuele geaardheid, religie, cultuur komen terug in de grote opdrachten. Dit geldt tevens voor de thema's mensenrechten en wereldburgerschap. Het internationale perspectief en Europese samenwerking zijn versterkt in de visie en komen terug in de grote opdrachten.

Ook een nadere invulling van maatschappelijke ontwikkelingen zoals polarisatie, digitalisering, globalisering, duurzaamheid, democratische rechtsstaat, technologisering en sociale media was een veel gehoord punt in de inbreng van stakeholders. Deze ontwikkelingen komen terug in de grote opdrachten.

Ook de brede vaardigheden zijn nog summier omschreven. Een deel is genoemd in de grote opdrachten, en het ontwikkelteam heeft een lijst opgesteld van brede vaardigheden per grote opdracht om in de uitwerking in bouwstenen mee te nemen (ontwikkel sessie 3).

De rol van ouders en het belang van ouderbetrokkenheid wordt meegenomen als onderdeel van de 'partners van de school' die worden genoemd in een grote opdracht. Daarnaast vindt het ontwikkelteam dat dit een zaak van de school betreft.

Punten om mee te nemen in bouwstenen

Tenslotte zijn er punten zijn naar voren gebracht in de reacties die het ontwikkelteam van waarde acht voor het uitwerken van de grote opdrachten in bouwstenen bestaande uit kennis en vaardigheden. Het team neemt deze suggesties neem naar de derde ontwikkel sessie (3-5 oktober) waarin het uitwerken van de bouwstenen centraal staat.

Voor een deel betreft die punten die benoemd zijn in de grote opdrachten, maar naar het idee van het ontwikkelteam om een nadere concretiseringsslag vragen in de bouwstenen. Dit betreft onder meer democratische vaardigheden en dialoog- en gespreksvaardigheden. Ook de brede vaardigheden worden verder uitgewerkt in de bouwstenen. Zelfredzaamheid ziet het ontwikkelteam als een algemene taak van het onderwijs, maar dat ook aandacht verdient bij burgerschap. De sustainable development goals ziet het ontwikkelteam als een goede basis voor nadere uitwerking van duurzaamheid en globalisering in de bouwstenen. Het benoemen van handelingsperspectieven voor duurzaamheid ziet het ontwikkelteam tevens als een aandachtspunt daarbij. Thema's rondom diversiteit en suggesties die gedaan zijn ten aanzien van het perspectief van minderheidsgroeringen, kwetsbare groepen, meerderheidscultuur en sociale ongelijkheid neemt het ontwikkelteam mee als een belangrijk aandachtspunt voor de nadere uitwerking van de democratische rechtsstaat of sociale veiligheid in de bouwstenen.

Verder neemt het ontwikkelteam de aandachtspunten uit de feedback mee die betrekking hebben op doorlopende lijn, in het bijzonder niveauverschillen tussen leerlingen en aspecten die naar het idee van het team om een leeftijdsgebonden uitwerking vragen zoals sociale competenties en praktische zaken van burgerschap.

Tenslotte was er een categorie feedback die zich minder goed liet verwerken. Dit betreft feedback die inging op punten die geen onderdeel uitmaken van de opdracht van het ontwikkelteam. Ook was er feedback die betrekking had op de pedagogische en didactische ruimte van scholen of op specifieke punten die slechts voor een klein deel van de scholen toepasbaar is en dus niet past bij de algemene kern van burgerschap voor alle scholen zoals verwoord in de visie.

Tot slot

Het ontwikkelteam burgerschap wil iedereen die tijdens het consultatieproces een bijdrage heeft geleverd, heel hartelijk bedanken voor hun waardevolle feedback. We kunnen niet op alle specifieke punten ingaan in dit consultatieverslag. Ook is een deel van de feedback achter de hand gehouden als input voor de nog volgende fasen van het ontwikkelproces: het bijstellen van de grote opdrachten en het uitwerken van de grote

opdrachten in bouwstenen. Er volgen nog consultatierondes waarin u wederom gelegenheid heeft om te reageren.

Heeft u nog vragen of opmerkingen over of naar aanleiding van dit verslag, de verwerkte feedback en herziene visie op het leergebied burgerschap, dan kunt u die indienen via een mail naar info@curriculum.nu.

Bronnenlijst bij tussenproduct 1 visie

- Biesta, G.J.J. (2016). Een vakdidactisch perspectief op democratisch burgerschap Voorwoord bij de speciale uitgave 'Hoe geef je les in kritisch burgerschap'? *Didactief*, 46 (4).
- Biesta, G.J.J. (2017). 'Vrijheid, gelijkheid en solidariteit zijn niet zomaar aantal waarden'. <https://nivoz.nl/nl/biesta-over-democratie-vrijheid-gelijkheid-en-solidariteit-zijn-niet-zomaar-aantal-waarden>. Bezocht op 31 mei 2018.
- Council of Europe (2018). *Framework for competences for democratic culture: volume 1 context, concepts and model*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Dijk, G., van, Van Graft, M., 't Hart, J., Slangen, L., Sijbers, J., & De Vries, M. (2017). *Technologie in de leergebieden*. Den Haag: Curriculum.nu.
- De Groot, J. (2018). *Visie VSNU op aansluiting wetenschappelijk onderwijs op curriculum.nu*. VSNU, vereniging van universiteiten. Den Haag: VSNU.
- Eurydice (2012). *Citizenship Education in Europe*. Brussels: Education, Audiovisual and Culture Executive Agency / Eurydice.
- Eidhof, B., Kruijer, A.J. (2016). *Consensusdoelen in het Nederlandse burgerschapsonderwijs*. Eefde: Instituut voor publieke waarden.
- Gielen, A. (2018). *Brief van het Landelijk Actie Komitee Scholieren*. Utrecht: LAKS.
- Greven, J., & Van Oorschot, F. (2008). *UNESCO-schoolprofiel en de kerndoelen*. Enschede: SLO.
- KNAG. (2017). *Visie op het aardrijkskundeonderwijs voor het primair en voortgezet onderwijs naar aanleiding van Curriculum.nu*. Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.
- Kooij, C. van der, & Van der Schans, T. (2018). *Bij de Tijd 3, Geschiedenisonderwijs voor de toekomst*. Vereniging van docenten geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN).
- Landelijk Expertise Centrum Speciaal Onderwijs. *Boekenlegger SO & VSO*.
- MBO-raad. (2018). *Deelname mbo aan curriculum.nu*. Woerden: MBO raad.
- NJI. (2017). *Interventie: De Vreedzame School*. Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut.
- NVLM. (2018). *Visie op maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen in relatie tot mens & maatschappij en burgerschap*. Nederlandse Vereniging van Leraren Maatschappijleer.
- OCW. (2018). *Verduidelijking burgerschapsopdracht in de wet*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Den Haag.
- Onderwijsraad (2012). *Verder met burgerschap: Advies*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Ontario. (2013). *The Ontario Curriculum: Social Studies Grades 1 to 6, History and Geography Grades 7 and 8*. Ministry of Education. Ontario. Retrieved from www.ontario.ca/edu

Platform Theoretische Leerweg. (2018). *Het vmbo en zijn leerlingen*. Utrecht: Stichting Platforms VMBO.

Rombout, F. (2018). *Visie op filosofie & onderwijs*. Vereniging Filosofiedocenten in het Voortgezet Onderwijs.

Rutgers Stichting. (2018). *Visie Rutgers Stichting*. Utrecht: Rutgers Stichting.

SLO. (2018a). *Over kerndoelen en eindtermen*. Enschede: SLO.

SLO. (2018b). *Startnotitie Burgerschap: Meewerken aan het onderwijs van morgen*. Enschede: SLO.

SLO. (2018c). *Burgerschapsvorming in Engelstalige curricula (interne notitie)*. (2018).

Stolk, V., Veugelers, W., & Bron, J. (2015). *Op zoek naar gedeelde waarden*. Enschede: SLO

Thijs, A., Van der Velde, J., Meershoek, S., Van Dieren, S., & Arkesteijn, E. (2011). *Kwaliteitskader UNESCO-schoolprofiel*. Enschede: SLO.

Uittreksel herijkte Kennisbasis PABO's. (2018).

Vakoverleg Erfgoededucatie. (2018). Erfgoededucatie in het nieuwe curriculum.

Van den Bemd, M., & Leonhard, T. (2018). *Visie op LoopbaanOntwikkeling en -Begeleiding (LOB)*. Breda: VvSL & NVS-NVL..

Van der Ploeg, P. (2015). Burgerschapsvorming anders: een pleidooi voor zakelijk onderwijs. *Pedagogiek*, 35.

VCN. (2017a). *Kernboodschap VCN: Klassieken verbinden moderne samenleving*. Vereniging Classici Nederland.

VCN. (2017b). *Visie op Griekse en Latijnse Taal en Cultuur in het curriculum in Nederland*. Vereniging Classici Nederland.

VECON. (2018). *Visie op inhoud en rol van het economieonderwijs naar aanleiding van Curriculum.nu*. Vereniging van leraren in de economische/maatschappelijke vakken.

Vereniging Hogescholen. (2018). *Input van het hbo voor de ontwikkelteams curriculum.nu*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.

Bijlage 1 Algemene informatie consultatieproces

Consultatieproces

Het consultatieverslag beschrijft het verloop van het consultatieproces, de reacties die het heeft opgeleverd en de manier waarop deze zijn gebruikt om de conceptvisie aan te passen. Dit verslag is bedoeld om u mee te nemen in de keuzes die zijn gemaakt voor het herzien van de visie.

Inleiding Curriculum.nu

In het traject Curriculum.nu² werken de ontwikkelteams aan de basis voor herziening van kerndoelen en eindtermen voor hun leergebied. De ontwikkelteams komen in vier ontwikkelsessies bijeen. Na elke sessie delen de teams de tussenproducten met betrokkenen om de inbreng en reacties te verzamelen. De ontwikkelteams werken per leergebied aan een visie, grote opdrachten en bouwstenen van kennis en vaardigheden. Om tot deze tussenproducten te komen, beantwoorden de teams in verschillende stappen de vraag wat leerlingen zouden moeten kennen en kunnen en uiteindelijk wat er tot het curriculum zou moeten behoren. De ontwikkelteams werken aan deze producten op basis van de doelen, uitgangspunten en ontwerpprincipes, zoals beschreven in de werkopdracht.³ Het eerste tussenproduct, de visie, bestaat uit een beschrijving van (i) de relevantie van het leergebied (ii) de inhoud van het leergebied en (iii) de positie van het leergebied binnen het curriculum.

Aanpak consultatieproces

Het eerste tussenproduct van de ontwikkelteams, de conceptvisie, is voor een landelijke consultatie voorgelegd in de consultatieperiode van 26 maart tot 25 april 2018. De consultatie heeft verschillende doelen. Het eerste doel is het inhoudelijk verrijken van de tussenproducten. De ontwikkelteams kunnen immers niet alleen de bouwstenen formuleren. Zij hebben de deskundigheid en ervaringen van de rest van het onderwijs- en maatschappelijke veld hierin nodig. Het tweede doel is de herkenbaarheid van de eindopbrengst voor leraren te bevorderen. De ontwikkelscholen hebben hierin een belangrijke rol. Leraren zijn immers de beoogde gebruikers. Ten derde hebben veel betrokkenen een belang bij de inhoud van de eindopbrengst of spelen ze een rol in de realisatie van het uiteindelijke curriculum; het is belangrijk dat zij in deze fase al hun inbreng kunnen geven.

Bij de start van de consultatieperiode is het tussenproduct van alle ontwikkelteams met bijbehorende consultatievragen breed gedeeld met ontwikkelscholen en andere betrokkenen in het onderwijsveld. De mogelijkheid om feedback te geven, is door Curriculum.nu voorafgaand aan de start van het ontwikkelproces⁴ aangekondigd op bijeenkomsten, in verschillende nieuwsbrieven van de leden van de coördinatiegroep, de nieuwsbrief van curriculum.nu met circa 3.700 abonnees, een directe mailing naar 35.000 leraren in het primair en voortgezet onderwijs, een oproep via internet en sociale media, informatie in verschillende onderwijsvakbladen en mailingen direct gericht aan circa 400 betrokken partijen. Ook zijn nieuwsberichten verspreid door verschillende betrokken partijen in het onderwijs.

Schriftelijke feedback kon op verschillende manieren worden aangereikt aan de ontwikkelteams: via antwoorden op consultatievragen en door het aanbieden van

² Curriculum.nu is een gezamenlijk initiatief van de Onderwijscoöperatie, PO-Raad, VO-raad, AVS, LAKS en Ouders & Onderwijs. In de uitvoering wordt inhoudelijk samengewerkt met SLO.

³ https://curriculum.nu/wp-content/uploads/2018/03/Werkopdracht-Curriculum.nu_-6.pdf

⁴ Meetup 7 februari 2018, +/- 140 aanwezigen

producten/documenten ter inspiratie voor de ontwikkelteams. Daarnaast zijn de leraren en schoolleiders uit de ontwikkelteams uitgenodigd bij verschillende bijeenkomsten die door diverse partijen zijn georganiseerd, om daar met aanwezigen in gesprek te gaan over de tussenproducten. De organisatoren van de bijeenkomsten hebben hierna schriftelijke feedback aangeleverd via de website of feedbackformulieren.⁵

Reacties op consultatievragen

Op de website en in de feedbackformulieren zijn consultatievragen opgenomen die door het betreffende ontwikkelteam zijn opgesteld. De aard van de vragen verschilde per team, per thema en per doelgroep, zie bijlage 1.

De antwoordruimte op de website en de feedbackformulieren beperkte zich tot +/- 200 woorden en bij de invulmogelijkheid 'overige opmerkingen' was er ruimte voor 5.000 woorden.⁶ Deze beperking is nodig om alle input te kunnen verwerken door de ontwikkelteams. Betrokkenen worden hiermee uitgedaagd om hun inzichten kort, maar krachtig te formuleren. In het veld 'overig' was er meer ruimte voor inbreng die men nog mee wilde geven. De feedbackformulieren werden ingediend bij consultatie@curriculum.nu.

Het feedbackformulier voor het leergebied is opgenomen in bijlage 1. De vragen op de website per leergebied waren gelijk aan een aantal vragen in het feedbackformulier van het leergebied (zie www.curriculum.nu).

Reacties van ontwikkelscholen

In de consultatiefase hebben ook de ontwikkelscholen⁷ gereageerd op de tussenproducten middels de feedbackformulieren. De ontwikkelscholen hadden de opdracht om hun inbreng te baseren op de feedback van het lerarenteam op hun school, van ouders, van leerlingen en waar mogelijk het aansluitend onderwijs en maatschappelijke organisaties rondom de school.

Producten ter inspiratie

Naast reacties via de website of feedbackformulieren waren er partijen die behoefte hadden om het ontwikkelteam producten ter inspiratie mee te geven in de vorm van losse brieven, lesmateriaal, eigen curricula, foto's, checklists etc. Zoals voorafgaand in de spelregels vermeld⁸, is niet gegarandeerd dat de ontwikkelteams deze producten door hebben genomen. De aangeleverde producten zijn ter inspiratie met de ontwikkelteams gedeeld via een digitale samenwerkingsruimte.

Analyse van feedback

De reacties die zijn binnengekomen via de website en de feedbackformulieren zijn verzameld, verwerkt en geanalyseerd in analysetabellen in de periode tussen 25 april en 16 mei 2018. In de analysetabel zijn alle (achtergrond)gegevens van de indieners opgenomen, zoals de indieners die zelf hebben aangeleverd. Dit zijn gegevens zoals naam van de organisatie en het aantal leden dat zij in de feedback vertegenwoordigen.

⁵ Spelregel 2 www.curriculum.nu

⁶ Spelregel 3 www.curriculum.nu

⁷ Bent u benieuwd naar de ontwikkelscholen? Kijk dan op www.curriculum.nu/ontwikkelscholen

⁸ Spelregel 2 www.curriculum.nu

De reacties zijn door enkele leden van het ontwikkelteam geclusterd rondom gemeenschappelijke thema's of antwoordrichtingen, die voortkwamen uit de ingediende antwoorden. Deze antwoordcategorieën hielpen bij het voeren van het gesprek binnen het ontwikkelteam. Vervolgens hebben alle leden van het ontwikkelteam de mogelijkheid gehad om alle ingediende reacties te lezen aan de hand van deze clustering, en per antwoord hun waardering aan te brengen. Zij deden dit door met een score aan te geven in hoeverre de (strekking van) de input in hun ogen tot herziening van de visie moest leiden, of dat het op een andere wijze kon worden benut (bijvoorbeeld bij het opstellen van de grote opdrachten). De waarderingsscore werd steeds voorzien van een argumentatie. De waarderingen per ontwikkelteamlid zijn samengevoegd tot een teamoverzicht per leergebied.

Op basis van het teamoverzicht hebben leden van het ontwikkelteam vastgesteld welke aandachtspunten worden (i) verwerkt in de visie, (ii) niet verwerkt in de visie, (iii) bespreekpunten tijdens de 2^e ontwikkelsessie voor het herzien van de visie, (iv) meegenomen naar de grote opdrachten (2^e ontwikkelsessie) of (v) meegenomen naar de kennis en vaardigheden (3^e en 4^e ontwikkelsessie).

De rapportage in dit consultatieverslag voor het herzien van de conceptvisie en de overwegingen daarbij zijn geordend rond de thema's (i) relevantie van het leergebied, (ii) inhoud van het leergebied en (iii) positie van het leergebied binnen het curriculum.

Kwantitatieve gegevens consultatie

De ontwikkelteams ontvingen in totaal 781 reacties naar aanleiding van de consultatieperiode. Tabel 1 presenteert de kwantitatieve gegevens van het aantal reacties per leergebied.

Nederlands		Rekenen/wiskunde		Engels/MVT	
aantal reacties	83	aantal reacties	64	aantal reacties	84
Burgerschap		Digitale geletterdheid		Bewegen en Sport	
aantal reacties	135	aantal reacties	77	aantal reacties	47
Kunst en Cultuur		Mens en Maatschappij		Mens en Natuur	
aantal reacties	100	aantal reacties	78	aantal reacties	113

Tabel 1. Kwantitatieve gegevens aantal reacties per leergebied (781)

Bijlage 2 Feedbackformulier

Ontwikkelteam Burgerschap heeft consultatievragen opgesteld om feedback op te halen. Deze consultatievragen zijn opgenomen in het feedbackformulier:

Algemene vragen

1. In hoeverre maakt de visie voldoende duidelijk wat de relevantie is van burgerschap in het onderwijs?
2. Tot op welke hoogte is burgerschap als leergebied in de visie voldoende afgebakend?
 - a. Is het bevorderen van zelfredzaamheid een *algemene* taak van het onderwijs, of valt zij *specifiek* onder de *burgerschapsoopdracht* van de school. In het laatste geval: wat betekent dat voor de grenzen van het domein burgerschap?
 - b. Is kennis van het religieuze leven (zoals dat nu in de kendoelen staat) een onderdeel van burgerschapsvorming of niet? Zo ja, wat betekent dat dat voor de grenzen van het domein burgerschap?
3. In hoeverre is de uitwerking van burgerschap voor leerlingen in de visie voldoende toekomstgericht?
4. Zijn de (mogelijke) ontwikkelingen in de samenleving in de visie te veel of juist te weinig uitgewerkt? Wat ontbreekt er mogelijk?
5. In hoeverre leidt de uitwerking van burgerschap in de visie in uw ogen tot voldoende betekenisvol onderwijs voor de leerlingen?
6. In hoeverre is de visie voldoende relevant voor jouw specifieke sector/ schoolpopulatie? Is het perspectief van jouw school/ doelgroep/ denominatie voldoende meegewogen?
7. Wat mist u nog in de visie dat het ontwikkelteam zeker nog moet overwegen of meenemen?

Vraag aan PRO/(v)so

8. In de visie staat dat er een goede doorlopende leerlijn moet komen met het vervolgonderwijs. Samenwerking met mbo, hbo en WO zijn daartoe noodzakelijk. Is het noemen van deze aansluiting/ samenwerking voor PRO/(v)so voldoende of moeten er ook meer specifieke richtlijnen worden opgenomen over samenwerking met het beroepenveld en/ of andere sectoren?

Overig: Heeft u overige opmerkingen?

Bijlage 3 Binnengekomen reacties Burgerschap

Er zijn veel reacties ontvangen, onder andere van leerlingen, ouders, ontwikkelscholen, lerarenorganisaties (zoals vakverenigingen), vervolgonderwijs, lerarenopleidingen, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven. Bent u benieuwd naar de binnengekomen reacties? Deze kunt u vinden op www.curriculum.nu/burgerschap.